

МИХАЙЛО МІЩЕНКО,

*кандидат соціологічних наук, заступник директора соціологічної служби
Центру Разумкова (01015, Київ, вул. Лаврська, 16)*

MYKHAILO MISHCHENKO,

*Candidate of Sciences in Sociology, Deputy Director of the Sociological Service,
Razumkov Center (16, Lavrska St., Kyiv, 01015)*

myhmishen@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1878-9444>

**Досвід застосування методики дослідження
психологічного віку в Україні:
вплив психологічного віку на
соціально-політичні орієнтації**

Психологічний вік як соціально-психологічний феномен

Для операціоналізації поняття “психологічний вік особистості” автор звернувся до підходу, запропонованого Є. Головахою і О. Кроніком. На цих засадах психологічний вік респондентів визначається за їхнім “внутрішнім відчуттям” свого віку [Головаха, Кроник, 1984: с. 102] як “міра психологічного минулого особистості, подібно до того як хронологічний вік — міра його хронологічного минулого. Специфічні особливості психологічного віку такі. По-перше, психологічний вік — це характеристика людини як індивідуальності й вимірюється в її “внутрішній системі відліку” (як *інтраіндивідуальна* змінна), а не шляхом інтеріндивідуальних зіставлень. Щоб визначити психологічний вік особистості, досить знати лише її власні особливості психологічного часу. По-друге, психологічний вік принципово *оборотний*, тобто людина не лише старіє у психологічному часі, але також може молодіти в ньому за рахунок збільшення психологічного майбутнього або зменшення минулого. По-третє, психологічний вік *багатовимірний*. Він може не збігатися в різних сферах життєдіяльності” [Головаха, Кроник, 1984: с. 107].

На початку 80-х років минулого століття ці автори провели дослідження, в якому взяли участь 83 особи з вищою освітою віком від 21 до 44 років (40 жінок і 43 чоловіки). Всі вони мусили провести на собі умоглядний

Цитування: Резнік, О. (2020). Міщенко, М. (2020). Досвід застосування методики дослідження психологічного віку в Україні: вплив психологічного віку на соціально-політичні орієнтації. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 57–71.

експеримент: уявити, що не знають свого істинного календарного віку, і відповісти на запитання: “Скільки Вам насправді років?”, після чого повідомити експериментаторові рік свого народження.

Результати показали, що “лише у 24% опитаних суб’єктивна оцінка віку повністю збігалася з віком, що визначається за датою народження, або відрізнялася від нього з незначною різницею (± 1 рік). Більшість же опитаних (55%) вважали себе молодшими, ніж це було насправді; у 21% опитаних оцінки віку виявилися завищеними, тобто вони відчували себе старшими. Середня абсолютна різниця між суб’єктивною оцінкою і реальним віком становила 4,2 року при розкиді від 21 року в бік заниження свого віку до завищення на 11 років” [Головаха, Кроник, 1984: с. 102].

Метою нинішнього дослідження було встановлення того, наскільки стійкими у часі та за різних макросоціальних умов є закономірності, виявлені на початку 1980-х років Є. Головахою та О. Кроніком стосовно співвідношення психологічного і хронологічного віку, чинників, які зумовлюють формування уявлень індивідів про їхній психологічний вік, а також впливу психологічного віку респондентів на їхні соціально-політичні орієнтації.

За даними дослідження, проведеного автором цієї статті¹, занижують свій вік хоча б на один рік 51,5% респондентів, а завищують — 12,1%, у 24,9% опитаних психологічний вік повністю збігається із хронологічним (11,6% не змогли визначити свій психологічний вік). Отже, опитування, проведені з інтервалом більш як тридцять років (на початку 1980-х та у 2017–2020 роках) за різних макросоціальних умов, показали досить подібні результати, які свідчать про схильність людей частіше занижувати, ніж завищувати свій психологічний вік порівняно із хронологічним.

Феномен “консервації віку”

Є. Головаха та О. Кронік виявили феномен, який вони назвали феноменом “консервації віку”: “... з віком значно збільшується число осіб, які оцінюють себе молодшими, ніж насправді. Так, у групі до 30 років таких виявилось 47%, а в групі 30 і більше років — 73%. По-друге, ступінь заниження власного віку в самооцінці також значно збільшується: у групі до 30 років середня величина заниження віку склала 3,6 року, а в групі понад 30 років — 8,3 року” [Головаха, Кроник, 1984: с. 103]. Феномен “консервації віку” ці автори пояснюють такими чинниками. По-перше, вони припускають “існування у людини деякого “лічильника” річних циклів психофізіологічної актив-

¹ Використано результати п’яти опитувань, проведених соціологічною службою Центру Разумкова з грудня 2017-го до лютого 2020 року за вибіркою, що репрезентує доросле населення України (за винятком окупованих територій) віком від 18 років і старших. У результаті було створено акумульований масив даних цих п’яти опитувань, що включав результати 10 078 інтерв’ю. Психологічний вік визначався за відповідями респондентів на запитання: “Досить часто люди психологічно відчують себе за віком старшими або молодшими від свого справжнього віку (який вказаний у них у паспорті). А на скільки років Ви себе відчуваєте?”

ності... Оцінка показників такого біолічильника завжди буде відбуватися з похибкою, яка, можливо, і проявляється в розбіжності самооцінок віку і його об'єктивної величини. Друге можливе пояснення такого незбігу може бути знайдене в соціальних чинниках, що зумовлюють оцінку особистістю власного віку. Таким чинником може виступити наявна в суспільстві система віково-рольових очікувань, що їх пред'являють до досягнення особою певного статусу, що відповідає тому чи іншому віку. Під цим кутом зору самооцінка віку є результатом зіставлення особистістю власних наявних досягнень в різних сферах життєдіяльності з віково-рольовими очікуваннями, що висуваються до неї. У разі, якщо досягнення людини випереджають соціальні очікування щодо неї, вона буде відчувати себе старшою за істинний вік; якщо ж людина досягла меншого, ніж від неї чекають в даному віці, то вона буде відчувати себе молодшою” [Головаха, Кроник, 1984: с. 103].

Також ці автори пояснювали феномен “консервації віку” впливом на самооцінку віку уявлень особистості про час життя в майбутньому, а саме прагненням до “збереження нерозтраченим резерву майбутнього часу, що за незмінної верхньої межі життя може бути зроблено лише за рахунок принесення в жертву свого минулого, тобто зменшення числа прожитих років. Тим самим заниження самооцінки віку може бути зумовлено таким суб'єктивним чинником, як прагнення людини за умов обмеженого загального часу життя і об'єктивно зменшеного з кожним прожитим роком майбутнього часу, пригальмувати реальний процес його вичерпання, запозичуючи з невизначеного минулого кілька років і ніби передаючи їх у фонд майбутнього” [Головаха, Кроник, 1984: с. 105].

При цьому, ґрунтуючись на працях демографів та геронтологів, Є. Головаха та О. Кронік вказують на феномен більш вираженого завищення власного психологічного віку представниками найстарших вікових груп. Вони пояснюють це тим, що “у старості більшість життєвих планів вже реалізовані або втратили свою актуальність, а найбільш продуктивні періоди життя залишилися в минулому. Тому саме минуле набуває для людини найбільшу цінність. ... У результаті домінування цінності майбутнього в ранній зрілості та минулого в старості відбувається ніби “перекачування” часу життя з менш цінної його складової до більш цінної” [Головаха, Кроник, 1984: с. 105].

За даними згаданого вище дослідження, проведеного Центром Разумкова у 2017–2020 роках, серед респондентів віком від 18 до 24 років частка тих, хто занижує свій психологічний вік порівняно із хронологічним, є найнижчою (32,6%). Серед тих, кому 25–29 років, вона зростає до 49,7%, а серед тих, кому 30–39 років, — до 58,3%. У вікових групах 40–49 років та 50–59 років частка тих, хто занижує свій психологічний вік (відповідно 56,7% і 55,0%), залишається приблизно такою, як і серед тих, кому від 30 до 39 років. Після 60 років спостерігається тенденція зниження частки таких респондентів (серед тих, кому 60–69 років, — 51,5%, а серед тих, кому 70 і більше років, — 46,2%).

Ці дані підтверджують гіпотезу Є. Головахи та О. Кроніка стосовно “перекачування” часу життя з менш цінної його складової до більш цінної”, що й зумовлює меншу частку серед осіб старшого віку порівняно із представни-

ками середніх вікових груп тих, хто схильний занижувати свій психологічний вік.

Молодь як референтна вікова група

Однак частки тих, хто хоча б на один рік завищує свій психологічний вік порівняно з хронологічним, у найстарших вікових групах (60–69 років та 70 років і більше — відповідно 14,3% і 12,9%) істотно не відрізняються від аналогічних показників у вікових групах від 18 до 49 років (де вони становлять від 10% до 16%).

Окрім того, хоча феномен заниження психологічного віку у старших вікових групах (60–69 років та 70 років і більше) виражений менше, ніж у представників середніх вікових груп, частка тих, хто занижує свій психологічний вік, все одно істотно — більш як у 3 рази — перевищує частку тих, хто його завищує.

Середня кількість років, на які занижують психологічний вік порівняно з хронологічним, зростає зі зростанням хронологічного віку від 3,1 року у віковій групі 18–24 роки до 11,9 року серед тих, кому 70 років і більше. Хоча в найстаршій віковій групі частка тих, хто занижує свій психологічний вік, нижча, ніж у середніх вікових групах, середня кількість років, на яку занижують вік, у цій групі все ж таки більша (у віковій групі від 30 до 39 років психологічний вік занижують у середньому на 6,4 року, у віковій групі від 40 до 49 років — у середньому на 8,3 року). Загалом по масиву опитаних коефіцієнт кореляції Пірсона, що характеризує зв'язок між хронологічним віком опитаних і різницею психологічного та хронологічного віку, дорівнює $(-0,175)$ (значимо на рівні $p < 0,001$); це відображає загальну тенденцію до того, що чим старші респонденти, тим на більше років вони “викреслюють” зі свого психологічного віку.

У віковій групі від 18 до 24 років найвищою серед усіх вікових груп є частка тих, чий психологічний вік дорівнює хронологічному (43,8%), окрім того, в цій віковій групі лише у 13,6% респондентів психологічний вік виходить за рамки цієї вікової групи (табл. 1). Тобто лише 13,6% представників цієї групи визначають свій психологічний вік або як нижчий від 18 років, або як вищий за 24 роки, в тому числі лише 3,3% представників цієї вікової групи “опускають” свій психологічний вік нижче за 18 років, а 10,3% “піднімають” вище за 24 роки. Ще 8,0% представників цієї вікової групи не змогли визначити свій психологічний вік, натомість переважна більшість (78,4%) представників вікової групи 18–24 роки відносять свій психологічний вік до цієї ж вікової групи.

Для порівняння: серед представників вікової групи 25–29 років таких лише 54,3%, серед 30–39-річних психологічно належать до тієї ж вікової групи 58,5%, серед 40–49-річних — 53,4%, серед 50–59-річних — 49,2%, серед 60–69-річних — 52,1%, серед тих, кому 70 і більше років, — 63,4%.

Вікова група від 18 до 24 років — єдина, де частка тих, хто намагався понизити свій психологічний вік порівняно з хронологічним (хоча б на один рік), є меншою за частку тих, чий психологічний вік збігається з хронологічним. В усіх інших вікових групах частка тих, хто намагається примен-

Таблиця 1
Співвідношення психологічного та хронологічного віку, розподіл за віковими та гендерними групами (2017–2020, %)

Співвідношення психологічного та хронологічного віку	Серед усіх опитаних	Вікові групи (хронологічний вік)						Стать респондентів:		
		18–24 роки	25–29 років	30–39 років	40–49 років	50–59 років	60–69 років	70 років і старші	Чоловіки	Жінки
Не визначили психологічний вік	11,6	8,0	10,2	10,4	12,0	13,7	11,8	14,3	12,1	11,2
Психологічний вік менший за хронологічний на 20 і більше років	3,7	0,0	0,0	0,6	4,5	6,4	5,6	8,4	3,5	3,9
Психологічний вік менший за хронологічний на 10–19 років	10,4	0,0	2,2	10,9	13,6	13,5	14,2	12,3	8,8	11,7
Психологічний вік менший за хронологічний на 5–9 років	17,2	4,9	20,1	23,1	19,6	19,8	15,5	10,8	15,6	18,5
Психологічний вік менший за хронологічний на 1–4 роки	20,2	27,7	27,4	23,6	19,0	15,4	16,2	14,7	20,4	20,0
Психологічний вік дорівнює хронологічному	24,9	43,8	29,3	20,9	21,4	19,4	22,4	26,6	27,0	23,1
Психологічний вік більший за хронологічний на 1–4 роки	6,5	10,0	6,2	5,5	5,8	6,4	6,8	5,4	7,1	6,0
Психологічний вік більший за хронологічний на 5 і більше років	5,6	5,5	4,6	4,9	4,0	5,5	7,5	7,5	5,6	5,6
Загальна частка тих, чий психологічний вік менший за хронологічний хоча б на 1 рік	51,5	32,6	49,7	58,3	56,7	55,0	51,5	46,2	48,2	54,1
<i>На скільки років у середньому був занижений психологічний вік</i>	<i>8,0</i>	<i>3,1</i>	<i>4,8</i>	<i>6,4</i>	<i>8,3</i>	<i>9,7</i>	<i>9,7</i>	<i>11,9</i>	<i>7,8</i>	<i>8,1</i>
Загальна частка тих, чий психологічний вік більший за хронологічний хоча б на 1 рік	12,1	15,6	10,8	10,4	9,9	11,9	14,3	12,9	12,7	11,6
<i>На скільки років у середньому був завищений психологічний вік</i>	<i>5,9</i>	<i>3,9</i>	<i>5,2</i>	<i>5,9</i>	<i>6,6</i>	<i>5,4</i>	<i>6,5</i>	<i>7,6</i>	<i>5,5</i>	<i>6,2</i>

Джерело: Акумуляований масив даних, який включає результати 5 опитувань, проведених соціологічною службою Центру Разумкова з грудня 2017 року по лютий 2020 року за вибіркою, що репрезентує доросле населення України (за винятком окупованих територій) віком від 18 років і старших. Масив даних включає 10 078 інтерв'ю.

шити психологічний вік порівняно із хронологічним, перевищує частку тих, у кого психологічний вік збігається з хронологічним, в 1,7–2,8 раза.

Це наводить на думку, що існує ще один чинник, який визначає феномен “консервації віку”, а саме існування певної “референтної вікової групи”, на яку (мірою можливості) прагне бути схожою значна частина членів суспільства. Судячи з наведених даних, такою референтною віковою групою є молодь. Ж. Бодрийяр пише про “культ молодості”, який домінує в сучасному суспільстві, й наводить як приклад таку цитату з “глянцевого” журналу: “Сорок років. Сучасна цивілізація наказує йому бути молодим ... Великий живіт, що був колись символом соціального успіху, тепер є синонімом занепаду, списання в архів. ... Усі про нього судять за якістю і стилем його одягу, вибором краватки та його туалетною водою, гнучкістю та стрункістю його тіла. ... Міф про Healthy American Businessman, наполовину Джеймса Бонда, наполовину Генрі Форда, впевненого в собі, який вільно відчуває себе у своїй шкурі, врівноваженого фізично і психічно, легко утвердився в нашій цивілізації... Усвідомлюючи, що її соціальний успіх цілком залежить від тієї думки, яка складається про неї в інших, що її фізична форма є головною картою в її грі, сорокарічна людина шукає своє друге дихання і свою другу молодість” [Бодрийяр, 2006: с. 171–172]. На думку Ж. Бодрийяра, в сучасному суспільстві зовнішня краса, здорове тіло, “сексапільний” вигляд є одними з атрибутів суспільного успіху, престижу і благополуччя [Бодрийяр, 2006: с. 180].

Про те, що суспільний успіх асоціюється в масовій свідомості з молодістю, свідчать і результати згаданого вище дослідження Центру Разумкова – в усіх вікових групах частка тих, хто оцінює свій психологічний вік як нижчий за хронологічний, тим вища, чим вище вони оцінюють власний рівень добробуту (табл. 2).

Таблиця 2

Співвідношення психологічного та хронологічного віку залежно від самооцінки рівня добробуту родини в різних вікових групах (2017–2020, %)

Вікові групи (за хронологічним віком)	Співвідношення психологічного та хронологічного віку	Самооцінка рівня добробуту родини		
		“Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти”	“Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей”	“У цілому на життя вистачає”; “Живемо забезпечено”; “Можемо собі дозволити практично все, чого хочемо”
18–29 років	Не визначили психологічний вік	16,8	8,9	7,2
	Психологічний вік менший за хронологічний	33,5	40,3	43,4
	Психологічний вік дорівнює хронологічному	31,8	40,6	35,1
	Психологічний вік більший за хронологічний	17,9	10,3	14,4

Закінчення табл. 2

Вікові групи (за хронологічним віком)	Співвідношення психологічного та хронологічного віку	Самооцінка рівня добробуту родини		
		“Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти”	“Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей”	“У цілому на життя вистачає”; “Живемо забезпечено”; “Можемо собі дозволити практично все, чого хочемо”
30–39 років	Не визначили психологічний вік	16,0	9,5	9,6
	Психологічний вік менший за хронологічний	40,0	57,2	62,6
	Психологічний вік дорівнює хронологічному	25,7	22,9	18,8
	Психологічний вік більший за хронологічний	18,3	10,4	9,0
40–49 років	Не визначили психологічний вік	17,3	11,1	10,4
	Психологічний вік менший за хронологічний	44,7	50,7	64,7
	Психологічний вік дорівнює хронологічному	18,3	27,0	18,4
	Психологічний вік більший за хронологічний	19,8	11,3	6,4
50–59 років	Не визначили психологічний вік	19,4	13,3	10,8
	Психологічний вік менший за хронологічний	36,8	52,7	65,0
	Психологічний вік дорівнює хронологічному	23,3	22,2	14,9
	Психологічний вік більший за хронологічний	20,5	11,8	9,2
60 років і старші	Не визначили психологічний вік	13,9	12,4	10,7
	Психологічний вік менший за хронологічний	36,7	52,1	66,7
	Психологічний вік дорівнює хронологічному	30,4	22,9	15,5

Джерело: Акумуляований масив даних, який включає результати 5 опитувань, проведених соціологічною службою Центру Разумкова з грудня 2017 року по лютий 2020 року за вибіркою, що репрезентує доросле населення України (за винятком окупованих територій) віком від 18 років і старших. Масив даних включає 10 078 інтерв'ю.

Частка тих, хто оцінює свій психологічний вік нижче за хронологічний, більша серед респондентів, які відчують себе щасливими або задоволеними життям, порівняно з тими, хто відчуває себе нещасливим або незадоволеним (табл. 3). Найбільшою мірою це виражено у віковій групі респондентів від 50 років і старших — серед перших частка тих, хто оцінює свій психо-

логічний вік нижче за хронологічний, становить 63,0%, тоді як серед других — лише 41,3%.

Таблиця 3

Співвідношення психологічного та хронологічного віку залежно від того, наскільки щасливими чи задоволеними життям відчують себе респонденти (2019, %)

Співвідношення психологічного та хронологічного віку	Відчують себе щасливими чи задоволеними життям	Відчують себе нещасливими чи незадоволеними життям
Не визначили психологічний вік	8,9	11,4
Психологічний вік менший за хронологічний	57,7	46,8
Психологічний вік дорівнює хронологічному	24,5	25,3
Психологічний вік більший за хронологічний	8,9	16,4

Джерело: Результати опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова у березні 2019 року за вибіркою, що репрезентує доросле населення України (за винятком окупованих територій) віком від 18 років і старших. Опитано 2019 респондентів.

Ще одним чинником, який може зумовлювати сприйняття молоді як референтної групи, є те, що в сучасній культурі (точніше, у культурній традиції, що має тяглість щонайменше з ХІХ століття — згадаймо відомий твір російського класика І. Тургенєва “Батьки і діти”) і, відповідно, масовій свідомості молоде покоління асоціюється з “прогресивними соціальними змінами”, в тому сенсі, що молоді люди частіше підтримують такі зміни та здатні втілювати їх. Зокрема, за результатами соціологічного опитування соціологічної служби Центру Разумкова квітня 2019 року¹, 65,5% респондентів погодилися з тим, що “політики старшого покоління вже не можуть змінитися на краще, тому потрібно, щоб в політику приходили представники молодого покоління” (не погоджувалися з цим лише 24,3% респондентів, а 10,2% не визначилися).

Жінки дещо частіше, ніж чоловіки, схильні занижувати свій психологічний вік порівняно з хронологічним. Занижують свій психологічний вік хоча б на один рік 54,1% жінок і 48,2% чоловіків (табл. 1). При цьому, чим молодшими є респонденти, тим більшою мірою увиразнюється різниця між жінками і чоловіками в оцінках власного психологічного віку. Якщо у віковій групі 18–24 років серед жінок 38,5% оцінюють власний психологічний вік як нижчий, ніж хронологічний, а серед чоловіків — 26,3% (тобто різниця відсотків становить 12,2%), у віковій групі 25–29 років ця різниця така сама

¹ Опитування проведено в усіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей, за репрезентативною вибіркою. Опитано 2018 респондентів віком від 18 років.

(12,0%), то у віковій групі 40–49 років ця різниця зменшується до 7,4%, у віковій групі 50–59 років – до 5,9%, а після 60 років стає статистично незначимою.

Вплив психологічного віку на соціально-політичні орієнтації

Предметом цього дослідження був зв'язок між психологічним віком респондента (точніше, рівнем заниження респондентом психологічного віку порівняно з його хронологічним віком) і суспільно-політичними орієнтаціями. Як відомо, поряд із тим, що певні суспільно-політичні цінності можуть різною мірою підтримувати жителі різних регіонів, їх також різною мірою поділяють представники різних поколінь. І, як правило, цей факт відображається у масовій свідомості. Отже, можна говорити як про “регіонально-асоційовані”, так і про “асоційовані з віковими групами” суспільно-політичні орієнтації. Ми будемо називати ювенально-асоційованими суспільно-політичними орієнтаціями ті орієнтації, які частіше поділяють представники молодого покоління.

Можна припустити, що саме ювенально-асоційовані суспільно-політичні орієнтації пов'язані з такою особливістю вікової ідентичності, як заниження індивідом власного психологічного віку порівняно з хронологічним. Тобто, дотримання ювенально-асоційованих суспільно-політичних орієнтацій та цінностей пов'язане зі зміною вікової ідентичності – індивід частіше прагне ідентифікувати себе з молодшою віковою групою, ніж та, до якої він насправді належить.

Автор вибрав для аналізу геополітичні орієнтації, значною мірою, тому, що саме у виборі геополітичного вектора в сучасній Україні виразно проявляються відмінності в позиціях представників різних поколінь. Розглянемо одну з таких орієнтацій, а саме ставлення до вступу України до Європейського Союзу. Підтримка вступу до ЄС помітно зростає зі зниженням віку опитаних – від 48,1% серед респондентів віком від 60 років і старших до 69,4% серед тих, кому від 18 до 29 років (табл. 4).

Таблиця 4

Розподіл відповідей респондентів на запитання: “Якби Ви взяли участь у референдумі щодо вступу до ЄС, то як би Ви проголосували?” (2017–2019, %)

Варіанти відповіді	Вікові групи респондентів (за хронологічним віком)				
	18–29 років	30–39 років	40–49 років	50–59 років	60 років і старші
Проголосували би за вступ	69,4	61,4	60,2	56,5	48,1
Проголосували би проти вступу	17,2	24,6	23,3	29,2	33,7
Важко відповісти	13,4	14,1	16,5	14,4	18,2

Джерело: Акумуляований масив даних, який включає результати 2 опитувань, проведених соціологічною службою Центру Разумкова у грудні 2017 року та в березні 2019 року за вибіркою, що репрезентує доросле населення України (за винятком окупованих територій) віком від 18 років і старших. Загальна кількість респондентів цих опитувань становить 4023 особи.

Серед тих респондентів, які на референдумі проголосували б за вступ України до ЄС, особи, які занижують власний психологічний вік порівняно з хронологічним (хоча б на один рік), становлять більшу частку (55,8%), ніж серед тих, хто проголосував би проти вступу до ЄС (42,0%), натомість меншу частку становлять ті, хто завищує свій психологічний вік (відповідно 9,9% і 17,1%, табл. 5). Кореляційне відношення (коефіцієнт η), що характеризує вплив різниці між психологічним і хронологічним віком респондентів на ставлення до вступу до ЄС, дорівнює 0,226. Для порівняння: цей самий коефіцієнт, що відображає вплив хронологічного віку респондентів на наміри щодо голосування за вступ до ЄС, дорівнює 0,220.

Таблиця 5

Співвідношення психологічного та хронологічного віку в групах респондентів, виокремлених залежно від намірів голосувати на референдумі за чи проти вступу України до Європейського Союзу (2017–2019, %)

Співвідношення психологічного та хронологічного віку	Якби Ви взяли участь у референдумі щодо вступу до ЄС, то як би Ви проголосували?	
	Проголосували б за вступ	Проголосували б проти вступу
Не визначили психологічний вік	8,6	13,1
Психологічний вік менший за хронологічний	55,8	42,0
Психологічний вік дорівнює хронологічному	25,7	27,7
Психологічний вік більший за хронологічний	9,9	17,1

Джерело: Акумуляований масив даних, який включає результати 2 опитувань, проведених соціологічною службою Центру Разумкова у грудні 2017 року та у березні 2019 року за вибіркою, що репрезентує доросле населення України (за винятком окупованих територій) віком від 18 років і старших. Загальна кількість респондентів цих опитувань становить 4023 особи.

Більша частка тих, хто занижує свій психологічний вік порівняно з хронологічним, серед прихильників вступу до ЄС у зіставленні із супротивниками вступу до ЄС спостерігається у всіх вікових групах, а менша частка тих, хто завищує свій психологічний вік порівняно з хронологічним, — серед прихильників вступу до ЄС у зіставленні з супротивниками вступу спостерігається в усіх вікових групах, крім наймолодшої (18–29 років). Отже, можна говорити про те, що підтримка вступу до ЄС пов'язана не лише з віком респондентів, а й з їхнім усвідомленням себе більш молодими, ніж вони є насправді.

Подібна тенденція спостерігається і стосовно інших ювенально-асоційованих соціально-політичних орієнтацій, наприклад при відповіді на запитання: “Якби Ви узяли участь у референдумі щодо вступу до НАТО, то як би Ви проголосували?” (табл. 6).

Таблиця 6

Розподіл відповідей респондентів на запитання: “Якби Ви взяли участь у референдумі щодо вступу до НАТО, то як би Ви проголосували?” (2017–2019, %)

Варіанти відповіді	Вікові групи респондентів (за хронологічним віком)				
	18–29 років	30–39 років	40–49 років	50–59 років	60 років і старші
Проголосували би за вступ	59,3	54,6	51,8	49,2	41,2
Проголосували би проти вступу	21,5	27,7	29,7	34,7	39,2
Важко відповісти	19,2	17,7	18,5	16,1	19,6

Джерело: Акумуляований масив даних, який включає результати 3 опитувань, проведених соціологічною службою Центру Разумкова у червні 2017 року, у грудні 2017 року та у березні 2019 року за вибіркою, що репрезентує доросле населення України (за винятком окупованих територій) віком від 18 років і старших. Загальна кількість респондентів цих опитувань становить 6041 особу.

Серед тих респондентів, які на референдумі проголосували б за вступ України до НАТО, ті, хто занижує власний психологічний вік порівняно з хронологічним (хоча б на один рік), становлять 55,2%, тоді як серед тих, хто проголосував би проти вступу до НАТО, — 45,3% (табл. 7).

Таблиця 7

Співвідношення психологічного та хронологічного віку в групах респондентів, виокремлених залежно від намірів голосувати на референдумі за чи проти вступу України до НАТО (2017–2019, %)

Співвідношення психологічного та хронологічного віку	Якби Ви взяли участь у референдумі щодо вступу до НАТО, то як би Ви проголосували?	
	Проголосували б за вступ	Проголосували б проти вступу
Не визначили психологічний вік	8,9	13,4
Психологічний вік менший за хронологічний	55,2	45,3
Психологічний вік дорівнює хронологічному	24,5	27,8
Психологічний вік більший за хронологічний	11,4	13,4

Джерело: Акумуляований масив даних, який включає результати 3 опитувань, проведених соціологічною службою Центру Разумкова у червні 2017 року, у грудні 2017 року та у березні 2019 року за вибіркою, що репрезентує доросле населення України (за винятком окупованих територій) віком від 18 років і старших. Загальна кількість респондентів цих опитувань становить 6041 особу.

Більша частка тих, хто занижує свій психологічний вік порівняно з хронологічним, серед прихильників вступу до НАТО в зіставленні з супротивниками вступу до НАТО, спостерігається у всіх вікових групах, крім наймолодшої (18–29 років), а найбільша різниця у частці “психологічно молодших” між цими двома групами респондентів (17%) спостерігається у найстаршій (60 і більше років) віковій групі.

Зазначена тенденція (вища частка тих, хто занижує свій психологічний вік щодо хронологічного, серед прихильників вступу до НАТО) на статистично значимому рівні була підтверджена лише в тих регіонах, де чисельно переважають противники вступу до НАТО (Південному і Східному). Якщо розглядати жителів цих двох регіонів як одну групу, то в ній серед прихильників вступу до НАТО ті, хто занижує свій психологічний вік порівняно з хронологічним, становлять 51,0%, а серед противників — 41,1% (різниця статистично значима на рівні $p < 0,001$), тоді як у Західному і Центральному регіонах, де чисельно переважають прихильники вступу до НАТО, ці показники становлять відповідно 56,5% і 51,9%, а різниця між ними не є значимою на 5%-му рівні.

Це пояснюється тим, що саме у Південному та Східному регіонах підтримка вступу до НАТО є ювенально-асоційованою соціально-політичною орієнтацією, тобто тут позиції представників молодшого і старшого поколінь кардинально різняться. Так, якщо серед молодих жителів цих регіонів віком від 18 до 29 років більшість (52,0%) підтримують вступ до НАТО, а виступають проти серед них лише 31,3%, то у старших вікових групах цих регіонів переважають противники вступу до НАТО (серед тих, кому від 50 до 59 років, — відповідно 34,8% і 48,5%, а серед тих, кому 60 і більше років, — відповідно 26,6% і 53,4%). Водночас у Західному і Центральному регіонах хоча й існує відмінність у рівні підтримки вступу до НАТО між молоддю і старшими віковими групами, попри те у всіх вікових групах виразно переважають прихильники вступу — так, у наймолодшій віковій групі (18–29 років) їхні частки становлять відповідно 79,2% і 9,3%, а у найстаршій (60 і більше років) — відповідно 62,1% і 20,9%.

Висновки

Результати дослідження підтвердили концептуальні характеристики психологічного віку, розкриті Є. Головахою та О. Кроніком, зокрема те, що психологічний вік — це характеристика людини як індивідуальності й вимірюється у її “внутрішній системі відліку”; що психологічний вік принципово оборотний, багатовимірний і його вплив виявляється у різних сферах людської діяльності. Підтверджено і виявлений авторами концепції феномен “консервації віку”.

Емпіричні дослідження, проведені у 2017–2020 роках, підтвердили стійкість у часі й за різних макросоціальних умов закономірностей, виявлених на початку 80-х років минулого століття стосовно співвідношення психологічного і хронологічного віку, а саме схильність частіше занижувати, ніж завищувати свій психологічний вік порівняно з хронологічним.

Результати дослідження свідчать про те, що молодь у сучасному суспільстві є референтною віковою групою, на яку орієнтується значна частина суспільства як щодо соціальної поведінки, так і щодо цінностей. Сприйняття молоді як референтної групи істотною мірою зумовлене існуванням у сучасному суспільстві “культу молодості” (Ж. Бодрийяр) і тим, що молодь асоціюється з “прогресивними соціальними змінами”.

Зі сприйняттям молоді як референтної соціально-демографічної групи пов’язане прагнення респондентів сприймати власний психологічний вік як нижчий порівняно з їх хронологічним віком.

До того ж сприйняття молоді як референтної соціально-демографічної групи сприяє тому, що соціальні цінності та орієнтації, які поділяє молодь, мають тенденцію поширюватися і серед представників середніх та старших вікових груп.

Результати дослідження продемонстрували, що ювенально-асоційовані суспільно-політичні орієнтації (ті, що більшою мірою виражені у молодших вікових групах порівняно зі старшими) пов’язані з такою особливістю вікової ідентичності, як заниження індивідом власного психологічного віку порівняно з хронологічним. Тобто, дотримання ювенально-асоційованих суспільно-політичних орієнтацій та цінностей пов’язане зі зміною вікової ідентичності — індивід частіше прагне ідентифікувати себе з молодшою віковою групою, ніж та, до якої він насправді належить.

Джерела

Бодрийяр, Ж. (2006). *Общество потребления. Его мифы и структуры*. Москва: Республика; Культурная революция.

Головаха, Е. И., Кроник, А. А. (1984). *Психологическое время личности*. Киев: Наукова думка.

Одержано 14.04.2020

References

Baudrillard, J. (2006). *The consumer society. Its myths and structures*. [In Russian]. Moscow: Respublika; Kul'turnaia Revolutsia. [= Бодрийяр 2006]

Golovakha, Ye.I., Kronik, A.A. (1984). *Psychological time of personality*. [In Russian]. Kyiv: Naukova dumka. [=Головаха, Кроник 1984]

Received 14.04.2020

МИХАЙЛО МІЩЕНКО

Досвід застосування методики дослідження психологічного віку в Україні: вплив психологічного віку на соціально-політичні орієнтації

Стаття має на меті дослідження співвідношення психологічного і хронологічного віку, виявлення чинників, які впливають на формування уявлень індивідів про їхній психологічний вік, а також розкриття впливу психологічного віку на соціально-політичні орієнтації. Автор статті застосовує методологічні та методичні підходи, розроблені Є. Головахою та О. Кроніком, котрі досліджували психологічний вік як “міру психологічного минулого особистості” і, зокрема, встановили факт переважання заниження психологічного віку порівняно з хронологічним. Результати дослідження, проведеного автором у 2017–2020

роках, підтвердили стійкість у часі й за різних макросоціальних умов виявлених на початку 80-х років минулого століття Є. Головахою та О. Кроніком закономірностей стосовно співвідношення психологічного і хронологічного віку. Результати дослідження свідчать, що молодь у сучасному суспільстві є референтною віковою групою, на яку орієнтується значна частина членів суспільства (як щодо соціальної поведінки, так і щодо цінностей). Зі сприйняттям молоді як референтної соціально-демографічної групи пов'язане прагнення респондентів сприймати власний психологічний вік як нижчий порівняно з їхнім хронологічним віком. До того ж сприйняття молоді як референтної соціально-демографічної групи сприяє тому, що соціальні цінності та орієнтації, які поділяє молодь, мають тенденцію поширюватися і серед представників середніх та старших вікових груп.

Ключові слова: психологічний вік, хронологічний вік, соціально-політичні орієнтації, референтна група

МИХАИЛ МИЩЕНКО

Опыт применения методики исследования психологического возраста в Украине: влияние психологического возраста на социально-политические ориентации

Целью статьи является исследование соотношения психологического и хронологического возраста, выявление факторов, влияющих на формирование представлений индивидов об их психологический возраст, а также раскрытие влияния психологического возраста на социально-политические ориентации. Автор использует методологические и методические подходы, разработанные Е. Головахой и А. Кроником, которые рассматривали психологический возраст как "меру психологического прошлого личности" и, в частности, установили факт преобладания занижения психологического возраста по сравнению с хронологическим. Результаты исследования, проведенного автором в 2017–2020 годах, подтвердили устойчивость во времени и в различных макросоциальных условиях выявленных в начале 80-х годов прошлого века Е. Головахой и А. Кроником закономерностей, касающихся соотношения психологического и хронологического возраста. Результаты исследования свидетельствуют о том, что молодежь в современном обществе является референтной возрастной группой, на которую ориентируется значительная часть членов общества (как в социальном поведении, так и в своих ценностях). С восприятием молодежи как референтной социально-демографической группы связано стремление респондентов воспринимать собственный психологический возраст как более низкий по сравнению с их хронологическим возрастом. К тому же восприятие молодежи как референтной социально-демографической группы способствует тому, что социальные ценности и ориентации, присущие молодежи, имеют тенденцию распространяться и среди представителей средних и старших возрастных групп.

Ключевые слова: психологический возраст; хронологический возраст; социально-политические ориентации; референтная группа

MYKHAILO MISHCHENKO

Experience in applying the methodology for the study of psychological age in Ukraine: influence of psychological age on socio-political orientations

The paper aims to study the relationship between psychological and chronological age, to identify factors affecting individual's perceptions of their psychological age, to disclose the impact of psy-

chological age on socio-political orientations. The author used methodological approaches developed by Ye. Golovakha and A. Kronik, who studied psychological age as “a measure of psychological past of personality” and, in particular, established the fact of predominance of psychological age’s undervaluation compared to chronological age. The results of the study carried out by the author in the 2017-2020, confirmed that the relationship between psychological and chronological age, detected in the beginning of the 1980s by Y. Golovakha and A. Kronik, is resilient in times and under different macrosocial conditions. The author examines juvenile-associated socio-political orientations (orientations which more pronounced in younger age groups compared with older age groups, for example, support for Ukraine’s membership in the European Union and NATO). The study shows that commitment to juvenile-associated socio-political orientations is related to change of age identity (when the individual most often seeks to self-identify with a younger age group than one he/she really belongs to). The study shows that youth in contemporary society is a reference age group, to which a significant proportion of members of society strive to be like (in imitation of social behavior and social values). This is due to the fact that in the contemporaneous culture the younger generation is associated with progressive social changes and to the fact that in modern society social success is associated in the mass conscious with youth. According to the study by Razumkov Centre, in all age groups percentage of those that assess their psychological age lower than chronological age increases together with the self-assessment of their welfare and with the level of their life satisfaction. The attitude of respondents to take their psychological age as lower than chronological age is related to the perception of youth as a reference socio-demographic group. Besides, the perception of youth as a reference socio-demographic group contributes to spreading the values and orientations of young people to middle and oldest age groups.

Keywords: *psychological age; chronological age; socio-political orientations; reference group*